

BİR HİKMET, BİLGİ VE NÜKTE DEHASI OLARAK NASREDDİN HOCA Mustafa Özçelik

Efsane mi, Gerçek mi?

Türk mizahının büyük ismi Nasreddin Hoca hakkında söze bu soruyla başlamak gerekiyor. Zira kimilerine göre ortada Nasreddin Hoca isimli tarihî bir kişilik yok, bir efsane kahramanı vardır. Türk halkı mizah anlayışını, işte adına Nasreddin Hoca denilen bu hayali kişinin şahsında dile getirmiştir. Ya da Nasreddin Hoca olarak bilinen şahıs, aslında Ahi Evren'dir yahut Araplar arasındaki meşhur Cuha'dır. Hatta son zamanlarda Hoca'nın Selçukluların son yıllarında Kastamonu Beyi olan Nasreddin Mahmut olduğu bile iddia edilmiştir. Yine benimsenme coğrafyasının çok geniş olması dolayısıyla Balkan ülkelerinde de tanınan Hoca, bu bölgelerdeki pek çok fıkra anlatıcısı Hoca ile karıştırılmıştır.

Başta Yunus Emre olmak üzere pek çok tarihî şahsiyetimizin başına gelen bu durumu anlamakta güçlük çekmiyoruz. Zira halkın benimsediği kişilerin böyle bir kaderleri vardır.

Onların efsanevi kişilikleri her zaman tarihi kişiliklerini gölgede bırakır. Bu yüzden onlarla ilgili tartışmaların sonu asla gelmez.

Bu durum Nasreddin Hoca için de böyle olmuş, halk ona kendi muhayyilesinde yeni bir hayat vermiş, yeni bir kişilik kazandırmıştır. Ama biliyoruz ki, Nasreddin Hoca tarihî bir kişiliktir. Hakkında yapılan onca bilimsel çalışma, ona ait olduğu belirtilen fıkralar, onun hayatını tüm yönleriyle henüz aydınlatmamış olsa bile onun tarihî bir kişilik olduğuna dair bir kuşkuya düşmemize imkân vermemektedir.

Hoca Nereli?

Nasreddin Hoca'nın tarihî bir kişilik olduğunu söylemekle iş bitmiyor elbet. Bir de onun nereli olduğu meselesi var. Çünkü o da yine Yunus Emre örneğinde olduğu gibi ünü Türkiye sınırlarını aşmış bir isim. Durum böyle olunca ona da pek çok yer sahip çıkmıştır. Mesela Azerbaycan'da Hoca'ya ait olduğu söylenen bir mezar bulunmaktadır. Yine Özbekler Hoca'nın Anadolu'da yaşadığına inanmazlar ve

onu Buhara'da doğmuş ve yaşamış kabul ederler. Uygurlara göre ise Hoca, Doğu Türkistanlıdır.

Anadolu coğrafyasında ise bu konuda öne çıkan iki yer var: Sivrihisar ve Akşehir... Dolayısıyla Hoca, Anadolu'da yaşamıştır. Tartışmalar Sivrihisarlı mı yoksa Akşehirli mi olduğu sorusu etrafında şekillenmektedir. Aslında bu iki yer konusundaki bu tartışma iki taraf için de sonuç getirici bir nitelik taşımamaktadır. Zira Hoca'nın her iki yerle de münasebeti tarihen sabit bir hadisedir. Buna göre Nasreddin Hoca, 1208 yılında Sivrihisar'ın Hortu (bugünkü adı Nasreddin Hoca Beldesi) köyünde doğmuş, Konya'daki Medrese tahsilinden sonra bir süre Sivrihisar'da görev yapmış, ardından Akşehir'e göç etmiştir. Dolayısıyla Hoca'nın hayatının büyük bir kısmı Akşehir'de geçmiş ve 1284 yılında orada vefat etmiştir.

Türbesi de oradadır. Bursalı Mehmet Tahir Bey'in tetkiklerine göre o zamanların idari yapısına göre Sivrihisar Akşehir'e bağlı bir nahiyedir. Hoca'nın Akşehirli olması iddiasının temel nedeni işte bu durumdur. Fakat, kişilerin nereli oldukları doğum yerlerine göre belirlendiğine göre Hoca için şimdiki idari yapıya göre Sivrihisarlı'dır demekten başka yol da yoktur.

Şair Arif Nihat Asya'nın gayet isabetli olarak belirttiği gibi:

*Bir beşik kalmış Sivrihisar'da
Akşehir'de bir mezar.
Böylece akraba olmuş
Akşehir'le Sivrihisar*

Bu yüzden Hoca'nın Sivrihisar'da yani Hortu köyünde doğduğu, dolayısıyla buralı olduğu ama hayatının büyük bir kısmını Akşehir'de geçirdiği ve orada vefat ettiğini tarihsel bir gerçek olarak kabul edip, bu konudaki tartışmalara bir nokta koymanın zamanı çoktan gelmiştir. Çünkü böylesi tarihsel kişilikleri bir yere hapsedmek onlara yapılabilecek en büyük kötülüktür. Enerjimizi bu tür tartışmalar yerine Hoca'nın anlaşılması ve tanıtılması konusunda harcamak daha doğru bir yol olsa gerektir. Çünkü Hoca, çok önemli bir kültürel mirasımızdır. Onu tanımak ve tanıtmak hem bizim için hem de bütün dünya için çok önemlidir.

Medeniyetimizin Gülen Yüzü

Hoca'nın kimliğinin algılanış biçiminde de kimi sorunlar yaşamaktayız. O, ısrarla bir "komik" adam olarak gösterilmek istenmekte, aidiyeti olan kültür ve medeniyet değerlerinden soyutlanarak ele alınmaktadır. Şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki, Hoca'nın yaşadığı çağda, çağdaşı olan Yunus Emre, Mevlâna gibi büyükler ne yapmışlar ise Hoca da kendi tarzında onu yapmıştır. Yani o da toplumsal bir önderdir. O çağın karmaşık ortamında siyasal birliği dağılmış, ciddi sorunlarla yüz yüze gelmiş, hayattan bezmiş insanların önünde bir ışıktır. Onlara birlik ve dirlik mesajları veren, onları hayata bağ-

layan bir önderdir. Diğerlerinden farkı kullandığı yöntemdir. O insanları uyarıcılık görevini mizahla, nükte ve latifeyle yapmıştır. Zira mizah, bu anlamda çok etkili bir yoldur. Görünüştaki amaç, güldürmek bu yolla insanları hayatın kati ve acımasız gerçeklerinden uzaklaştırarak onları rahatlatmak gibi görünse bile asıl amaç düşündürmektir. Dolayısıyla mizahı güldürerek düşündürme biçimi olarak algılamak gerekir.

Nasreddin Hoca, bu anlamda medeniyetimizin "gülen" dolayısıyla "güldüren" yüzüdür. Bağlısı olduğu inanış da zaten asık suratlılığa onay vermeyen, tebessümü sadaka olarak gören bir sistemdir. İnsan merkezlidir. Amaç, in-

sanın mutluluğudur. Bu da sorunların çözülmesi için önce onların tanınması ve anlaşılması gerekir. İşte burada mizah, bu amaç için en uygun yol olarak karşımıza çıkmaktadır. Hoca'yı böyle algıladığımızda onun fıkraları boş zamanlarımızın eğlencesi olan sözler değil, her zaman ve mekânda geçerliliği olan doğrular üzerine inşâ edilmiş metinler olarak karşımıza çıkacaktır.

Halk Eğitimsi

Hoca'yı her şeyden önce bir halk eğitimcisi olarak görmek gerekir. Medrese tahsili yapmasına ve bir tekkede irfan eğitimi almasına rağmen kendini ilim ve sufi sınıfında görmeyip sürekli olarak halktan biri olarak yaşamıştır. Devrinin iktisadi şartlarının da etkisiyle pek çok insan gibi yoksul bir hayat sürmüş, bağda, bahçede çalmışmış, pazarcılık yapmış, camide, kahvede, çarşı pazarda halkın içinde olmuştur.

Hoca'nın bu yaşam biçimi onun halkın sorunlarını çok iyi gözlemlemesine ve tanımalarına sebep olmuştur. Hoca, bu bilgi ve gözlem gücüyle insanların sorunlarına fıkralarıyla sürekli olarak çözümler aramıştır. İnsanlığın bireysel ve toplumsal anlamda tüm sorunları, çelişkileri onun fıkralarının ana konusudur. Halk, Hoca'nın fıkralarıyla kendisiyle ve sorunlarıyla yüzleşme imkânı bulmuş, bulunduğu olumsuz şartlardan kurtulmanın imkânlarına kavuşmuştur.

Hoca'nın bu anlamdaki rehberliğinde kullandığı yöntemler de oldukça ilgi çekici ve bugünün insanına bile ışık tutucudur. Mesela eğitimde herkesi aynı düzlemde düşünmez. Ferdî farklılıkları dikkate alır. Batılı eğitimcilerin ancak 17. yüzyılda fark edebildikleri bu meseleyi Hoca, onlardan çok önce fark etmiş ve uygulamıştır. Buna bağlı olarak da peygamberî bir eğitim geleneğini sürdürerek insanlara akılları, kabiliyetleri ölçüsünde hitap etmekte, onların psikolojik özelliklerini mutlaka dikkate al-

maktadır. Mesela cimri bir komşusuyla ilgili şu fıkraya bakalım:

Adamın biri, bir gün göle düşer. Arkadaşları ona yardım etmek isterler. "Elini ver de seni çıkaralım" derler. Fakat, adam boğulup ölme tehlikesine karşın elini vermez. Cimrilik bu denli ruhuna işlemiştir. Onun bu durumunu bilen Hoca bu duruma uygun bir yöntemle adama " Alın elimi, sizi çıkarayım" deyince adam Hoca'nın elini tutar ve boğulmaktan kurtulur.

Gülerken Düşünmek

Nasreddin Hoca'nın asıl amacı düşündürmektir. Güldürmek görünüşteki amaçtır ve fıkrada söz konusu edilecek olan eleştiriyi yumuşatmak, insan zihnini önyargılardan arındırarak gerçeği kabul etmeye hazırlamaktır. Çünkü gülmenin verdiği rahatlık kişiyi önyargılı olmaktan kurtarır. Bu yüzden Hoca'nın fıkralarına bir ara "güldüşün" terimi bile önerilmiş, pek çok kitapta bu öneri benimsenerek kullanılmıştır.

Düşündürmek amaçlı bir metin ise mesajlarla dolu demektir. Öyleyse biz Hoca'nın fıkralarını okurken bu mesajları algılamayı amaç edinmemiz gerekir. Hoca'nın mesajları genel olarak şöyle özetlenebilir:

a-) Akla, bilime, gözlem ve deneye önem verin.

b-) Zulme, adaletsizliğe, sömürüye, istismara, kurnazlığa, ikiyüzlülüğe karşı çıkın.

c-) Erdemli olun. Sevgiyi, hoşgörüyü, çalışmayı, adaleti, sağduyuyu önemli görün.

d-) Bu dünya yaşanacak bir yerdir. Buralı ne kendinize ne de başkalarına zindan etmeyin.

e-) Birlik ve dirlik içerisinde olun.

Bu mesajlar, elbette çoğaltılabilir ama ana başlık olarak bunlar söylenebilir. Görüleceği üzere bu mesajlar, o dönem Anadolusun-

da herkesin ihtiyaç duyduğu ve Yunus Emre, Mevlâna gibi diğer gönül erlerinin seslendirdiği görüşlerdir. Dolayısıyla Hoca, basit anlamda bir fıkra anlatıcısı değil, bir toplum bilgesidir. Toplumsal bir önderdir.

Fıkraları

Nasreddin Hoca'nın fıkralarının kesin sayısını bilmekten ne yazık ki uzağız. Bugün sözlü ve yazılı kaynaklarda ona atfedilen 25-30 bin civarında fıkra bulunmaktadır. Bunların ancak beş bin civarındaki fıkra yazıya geçirilebilmiştir.

Hoca'nın bu kadar fıkra söylemesi elbette sözkonusu olamaz. Anadolu insanı, Hoca'yı tarihsel kişiliğinden soyutlayarak ona yeni bir kimlik biçtiği için, fıkra üretimi sürekli olmuş, halk söylemek istediklerini ona ait fıkra kalıpları içinde söylemiştir. Fıkraların sayısal çokluğu böyle açıklanabilir.

Hoca'nın fıkraları, elbette sözlü kültürün ürünüdür. Onların yazıya geçirilmesi, çok sonraları olmuştur. Bugün için ele geçen belgelerden hareketle, en eski yazmanın 1557 tarihinde istinsah edildiğini bilmekteyiz. İçinde 43 fıkra bulunan bu eser "Hikâyet-i Nasreddin Hoca" adını taşımaktadır. Hüseyin adında bir zatın istinsah ettiği bu nüsha, Oxford'da bulunmaktadır.

Diğer eski bir yazma ise Paris, Millî Kütüphanesinde bulunan nüshadır. Bu nüsha da 1676 yılında İstanbul'da Mehmet isimli bir zat tarafından istinsah edilmiştir. Yazma nüshaların toplam sayısı 37'i bulmuştur. Fıkraların eski harfli baskıları ise çok sayıdadır. Bu baskılardan ilki 1837 tarihinde İstanbul'da basılmıştır. Bu kaynaklardan hareketle sonraki yıllarda çok sayıda Nasreddin Hoca kitabı basılmıştır. Bunlar arasında Mehmet Tevfik Bey, Veled Çelebi ve M. Fuat Köprülü'nün çalışmaları yer alır. Başka dillerde de Hoca ve fıkraları hakkında çok sayıda yayın yapılmıştır.

Fıkralarının Özellikleri

Nasreddin Hoca'nın fıkralarını İncili Çavuş, Bekri Mustafa gibi kişilerin fıkralarından ayırmak gerekir. Mesela, Hoca'nın mizah ve eleştiri anlayışında insan onuru her zaman gözetilir. Devlete, topluma, kutsal değerlere bir saygısızlık görülmez. Öte yandan fıkraların büyük bir bölümü sadece Türk insanının değil dünya insanının ortak özellikleriyle ilgilidir. Onun bu denli benimsenmesinde bu özellikler oldukça belirleyici olmuştur.

Nasreddin Hoca fıkralarında, asıl olarak insan-insan, insan-toplum, hayat-doğa ilişkilerini konu alır. Dolayısıyla insanı ilgilendiren her durum ve olay fıkraların asıl konusudur. İnsan, doğumundan ölümüne bireysel ve toplumsal olarak ne yaşamışsa; yöneticilikten öğreticiliğe, satıcılıktan bir meslek erbabı oluşuna; ne tür insani zaafı taşıyorsa bencililikten çıkarıcılığa, zalimlikten mazlumluğa, adaletten haksızlığa hepsi Hoca'nın üzerinde durduğu, ince eleştiri oklarını kendilerine çevirdiği konulardır.

Hoca'nın dikkat çeken bir yönü de sevecen ve hoşgörülü yaklaşımıdır. Hoca, eleştiri konusu yapacağı meseleyi ele alırken muhatabını asla incitmez. Onun onurunu kırarak bir davranışta bulunmaz. Bu yüzden bu fıkraları okuyanlar, bir anlamda kendi özeleştirilerini sağlıklı bir şekilde yapma imkânı bulurlar. Hoca, bunları yaparken her zaman hataları düzeltici, iyi ve doğru olanı gösterici bir rehber durumundadır.

Hoca'nın fıkraları biçimsel olarak klasik fıkra özelliği taşır. Genellikle kısadır. Kurgusal olarak serim, düğüm ve çözüm olmak üzere üç bölüm bulunur. Kişi, yer ve zaman unsurları mutlaka yer alır. Bu kurgu içinde tabii ki esas olan olayın bitiminde Hoca'nın söylediği nüktedir. Burası fıkranın en can alıcı bölümüdür.

Hangi Fıkralar Hoca'nın?

Bugün Hoca'ya ait olduğu iddia edilen

çok sayıda fıkranın bulunduğunu biliyoruz. Çünkü kimilerine göre içinde nükte olan her metin Hoca'nın fıkrası olarak gösterilmektedir. Oysa sözü edilen kişi ilim, irfan sahibi bir kimsedir. Adı üstünde bir hocadır. Toplumsal bir misyonun sahibidir. Dolayısıyla her fıkraya onundur, diyemeyiz. Ama bunu bilimsel olarak da kesin olarak da saptamak imkansızdır. Ancak Hoca'nın kimliği dikkate alınarak Şükrü Kurgan, Samim Kocagöz, Mehmet Aydın gibi araştırmacıların şu ölçütlerini vermek mümkündür:

a) Fıkraların Hoca'nın yaşadığı yüzyılın tarihî ve toplumsal özelliklerine uygun düşmelidir.

b) Sarhoşluk veya içki ile ilgili fıkralar onun değildir. Çünkü Hoca, Sünni Müslümanların temsilcisidir.

c) Hoca'yı ahmak, budala gösteren fıkralar onun değildir. Çünkü o aklı, zekâyı öne çıkaran bir bilgedir.

d) Hocayı mal mülk sahibi, kölesi ve cariyesi olan biri gibi gösteren fıkralar onun değildir. Çünkü o ömür boyu süren bir yoksulluk içinde yaşamıştır.

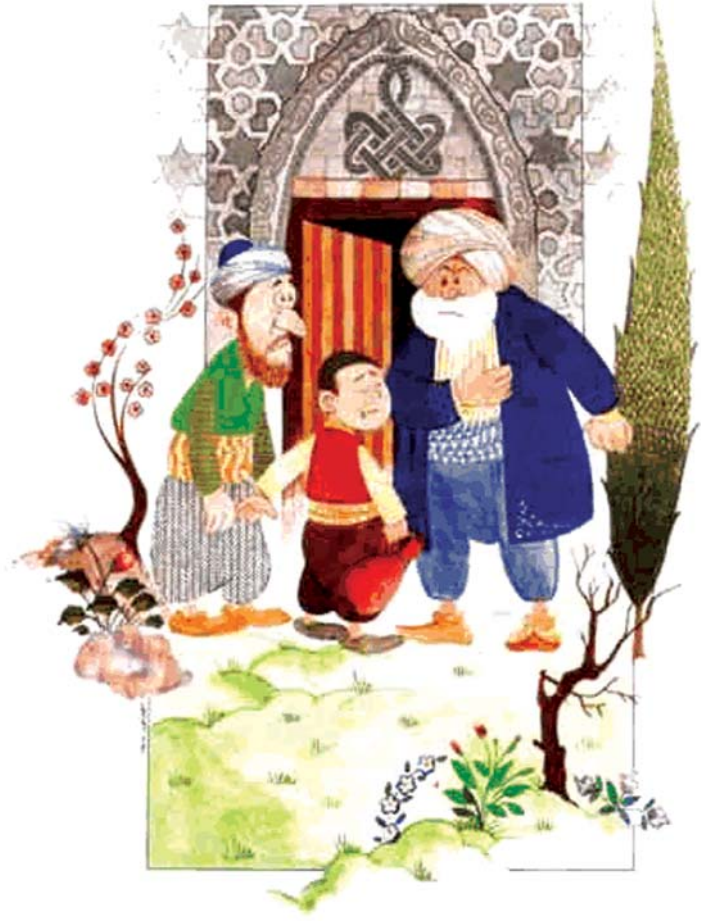
e) İçinde çapkınlık, iffetsizlik ve kadın ihaneti bulunan fıkralar da ona bağlanamaz.

f) Hocayı cimri gösteren fıkralar da onun değildir. Çünkü onun fıkralarında bu durum yerleşmiştir.

g) İçinde dalkavukluk, iki yüzlülük, çıkarıcılık olan fıkralar onun değildir.

h) İçinde sövgü ve aşağılama bulunanların onun olamaz. Çünkü Hoca, müthiş bir hoşgörü'nün sahibidir.

i) Çok uzun fıkralar ona ait olamaz.

Bütün Dünyanın Hocası

Nasreddin Hoca, sadece bir Anadolu bilgisi değil aynı zamanda bir dünya bilgesidir. Onun fıkraları daha Osmanlılar zamanından itibaren Anadolu'dan Ortadoğu'ya; Balkanlar'dan Kuzey Afrika'ya; Türkistan'dan Kırım'a kadar çok geniş bir coğrafyada yayılmıştır. Bunun sonucunda Hoca bu bölgelerde bilinir ve tanınır olmuştur. Hatta bu tanınma, zamanla sahiplenmeye dönüşmüş, kimi yerlerde Hoca'nın "ikiz kardeşleri" diyebileceğimiz fıkraları ortaya çıkmıştır.

Nasreddin Hoca, Azeriler arasında Molla Nasreddin, Türkmenistan'da Hoca Ependi, Kazaklarda Mulla Nasreddin gibi isimlerle anılmaktadır. Yine Hoca'nın Türkmenlerde Kâmi-

ne, Kıyımlılarda Ahmet Akay, Karakalpaklarda Ömürbeg Lakki gibi fıkracı ikizleri bulunmaktadır.

Hoca, İslâm ülkelerinde de iyi bilinmektedir. Kuzey Afrika ve Arap yarımadasında çok meşhur olan Cuha, bu coğrafyanın Nasreddin Hocasıdır. Hatta Cuha'nın, Nasreddin Hoca olduğu iddiası da yaygın bir söylemdir. Ama Bunun tersi de söylenmektedir. Yani aslında Cuha diye biri yoktur. Cuha olarak bilinen kişi Nasreddin Hoca'nın ta kendisidir. İşin aslı ne olursa olsun gerçek odur ki Nasreddin Hoca, bu bölgelerin de Hocasıdır.

Bunların dışında başta Balkanlar olmak üzere Avrupa'nın pek çok ülkesi de Hoca'ya âşinadır. Bu ülkelerde Hoca ve fıkraları yaygın bir üne sahiptir. Bu ülkelerin hemen hepsinde Hoca, romanların, öykülerin konusudur. Hakkında filmler yapılmakta, oyunlar sergilenmektedir. Karikatür ve resim alanında da bir tema olarak muhakkak kullanılmaktadır. Sonuç olarak Hoca, sadece Anadolu'nun değil bütün dünyanın tanıdığı, bildiği, sevip önem verdiği bir isimdir. Dolayısıyla bizim kültürümüzün evrensel değeridir. Dünyaya açılan yüzüdür. Doğumunun 800. yılında onu sevgiyle anıyoruz.

